

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ КОРМІВ

Розглянуто теоретико-методологічні особливості дослідження ринку кормів. Виокремлено ряд ендогенних та екзогенних чинників розвитку галузі кормовиробництва. Визначено інструментарій результативного проведення дослідження сегменту ринку кормів. Обґрунтовано алгоритм вивчення ринку кормів на основі застосування системного підходу.

Діагностика становлення і розвитку вітчизняного ринку кормів має здійснюватися крізь призму доступності та ефективності національного кормовиробництва, інфраструктурних і господарюючих суб'єктів, а також із врахуванням ендогенних та екзогенних факторів сучасної економічної системи. Складність проблеми розвитку і забезпечення ефективної діяльності кормовиробничого сектора аграрної економіки та ринку кормів полягає в тому, що ринкові перетворення в Україні розпочалися без цілісного теоретичного обґрунтування та системних методичних підходів вивчення питань стратегії і тактики, достатнього наукового і практичного досвіду динамічного та послідовного переведення галузі до функціонування в умовах ринкових відносин [13]. Актуальною проблемою у цих умовах є методологічні особливості дослідження ринку кормів та обґрунтування перспектив його розвитку, з метою визначення величини ефекту та ступеня впливу на діяльність підприємницьких структур, інфраструктурних суб'єктів, держави та споживачів.

Метою статті є розроблення методологічних засад дослідження ринку кормів, процесу використання і обґрунтування методологічного інструментарію та побудови алгоритму його проведення на основі теоретичних, методичних і прикладних положень формування ринку кормів і суб'єктів галузі кормовиробництва.

Забезпечення об'єктивності оцінки стану та тенденцій розвитку ринку виступає головним завданням, що безпосередньо впливає на прийняття управлінських рішень. На практиці застосовують різні методологічні підходи щодо визначення критеріїв оцінки, системи показників та методів управління розвитком суб'єктів господарю-

вання. В умовах циклічності економічного розвитку, глобальних продовольчих викликів, і перманентних фінансово-економічних криз існує неузгодженість питань методологічного характеру, складність вибору необхідного оціночного інструментарію, що зумовлює брак взаємозв'язку між результатами наукових методичних напрацювань та практичністю їхнього застосування у господарській діяльності.

Прогрес наукового знання і все більш повне виконання ним практичної функції значною мірою визначаються рівнем методологічного забезпечення досліджень, а на даному етапі розвитку науки — особливо у сфері економіки. Д.В. Шиян погоджується з тим, що занепад методологічних досліджень змінився методологічним бумом, одним із наслідків якого слід вважати введення в науковий обіг поняття «наукова парадигма», яке виконує відносно до конкретних досліджень світоглядну функцію, а також орієнтує на вибір найвагоміших для кожної науки проблем. Методологія внаслідок потужного розвитку перетворилася на нову дисципліну сучасної економічної науки, яка вивчає практику функціонування і тенденцію розвитку економічної науки, в т. ч. визначає підходи до побудови її парадигми. Методологія і парадигма є самостійними й водночас спорідненими поняттями [29].

Обґрунтувати методологію дослідження можливо за умови: 1) ідентифікації підходів до самої категорії «методологія»; 2) визначення сукупності методологічних складників оціночного апарату (методологічний детермінізм); 3) обґрунтування та виокремлення сукупності загальних і спеціальних підходів, методів, критеріїв, показників у межах визначеної методології (рис. 1).

У філософському словнику методологія трактується як «1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці; 2) вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу» [28, с. 214]. У широкому розумінні, методологія — це сукупність таких, що реально «працюють» і функціонують у певній науковій сфері принципів розуміння закономірностей реального світу, вико-

ристання методів дослідження та їх взаємозв'язку. Конкретно-наукова методологія виконує синтетичну функцію всередині конкретних наук за умовами їхньої взаємодії [14, с. 29]. У великому економічному словнику методологія тлумачиться як «вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності. Методологія науки — вчення про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання» [5, с. 332].

Методологічний апарат економічного дослідження — це система методологічних категорій, що виступають характеристиками економічного дослідження: проблема, актуальність, об'єкт дослідження, його предмет, мета, задачі, гіпотеза тощо [26, с. 140]. Необхідно також зазначити, що методологія в розрізі наук ґрунтується на особливостях пізнання конкретних процесів та виявляється у здійсненні, з одного боку, теоретичних узагальнень, принципів окремих

наук, а з іншого — часткових методів дослідження [3, с. 57]. Методика є конкретизацією методології, за якої остання трансформується у точні пізнавальні процедури та операції. У свою чергу «метод розширюється в систему», тобто використовується для подальшого розвитку науки, поглиблення теоретичного знання як системи, а також його матеріалізації і об'єктивізації в практиці [2, с. 18].

Методичний підхід не є настільки формалізованим, як методологія, проте він повинен врахувати такі вимоги: 1) можливість виникнення лише в конкурентному середовищі, що зумовлює необхідність застосування порівняльного підходу; 2) обов'язкова наявність стійкості, що потребує брати до уваги усі відхилення від рівноважного стану; 3) тривалість, врахування якої можливе на основі застосування динамічних показників (ланцюгових або базисних темпів зміни); 4) дослідження на мікрорівні

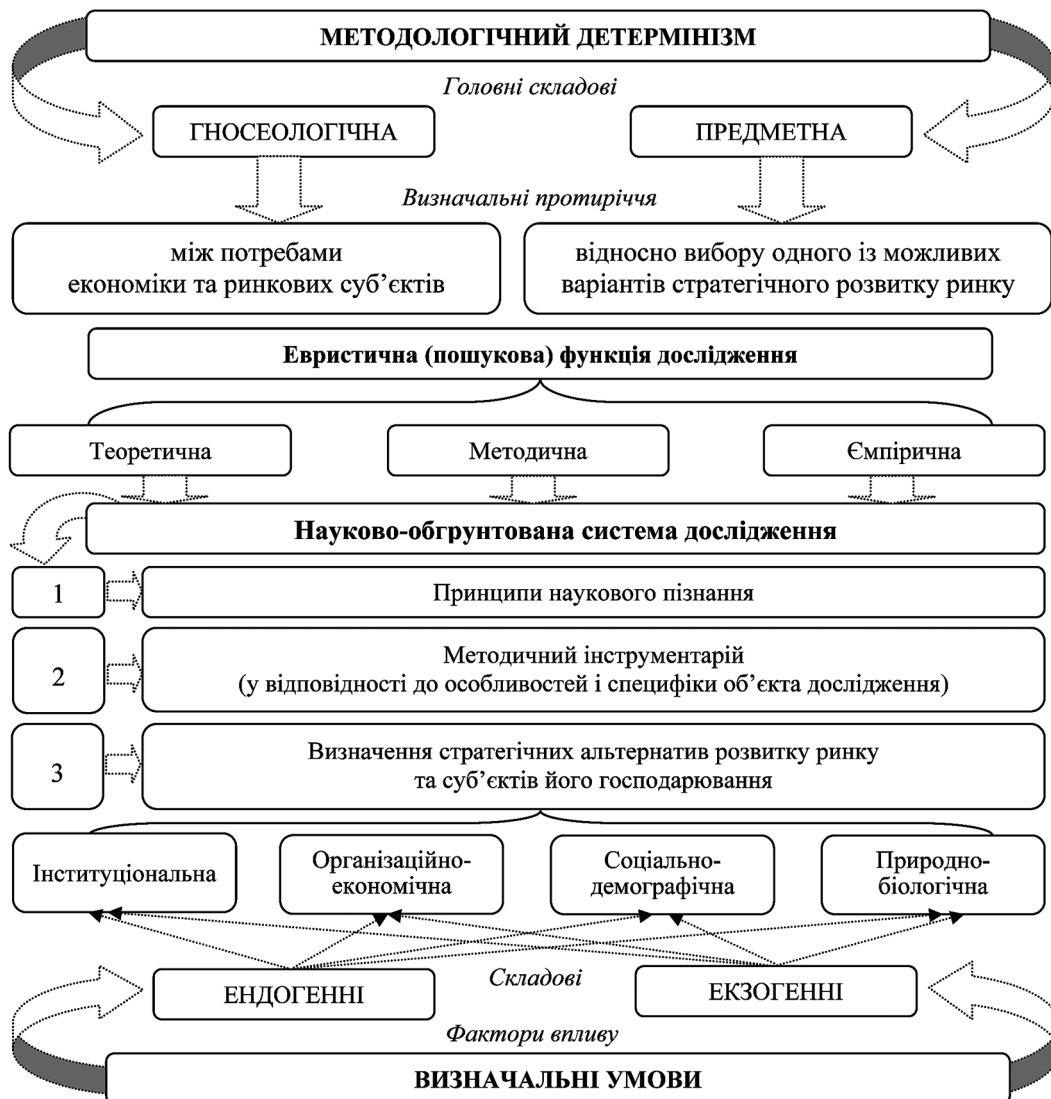

Рис. 1. Методологія дослідження ринку кормів (розробка автора)

передбачає розгляд підприємства як відкритої економічної системи (системний) [2, с. 69].

На відміну від методології, метод дослідження — це його напрям. Метод підпорядковано розв'язанню конкретно-наукових задач. Він є способом дослідження, інструментом досягнення мети [14, с. 31]. Поняття «метод» (від грец. *methodos* — спосіб пізнання) в широкому розумінні означає «шлях до чого-небудь» чи спосіб діяльності суб'єкта у будь-якій її формі. На емпіричному рівні існує значне різноманіття можливих об'єктів дослідження, а теорія оперує виключно ідеалізованими об'єктами, що зумовлює істотну різницю в методах дослідження [10, с. 14]. Сукупність різних методів пізнання (економічних, статистичних, математичних та ін.) з урахуванням принципів діалектичного матеріалізму становить зміст методики економічних досліджень [8, с. 58]. В економіці методи дослідження визначають як прийоми, процедури та операції емпіричного, а також теоретичного пізнання і вивчення явищ дійсності, що є знаряддям одержання наукових фактів [26, с. 140].

Визначальна роль у забезпеченні суспільного розвитку належить науковим напрацюванням. Найбільшої результативності пізнання об'єктивної дійсності можливо досягти за умов ефективно підібраної методики наукового дослідження. В дослідженнях ринку кормів особливої актуальності набуває проблематика розробки методичного інструментарію досліджуваної сфери. Застосування останнього варіює у залежності від рівня відносно якого проводиться дослідження. З метою отримання комплексних результатів при вивченні ринку кормів України доцільно розглядати його на основі використання різних груп методів. Враховуючи широту застосування та наявність спільних параметрів їх класифікують на загальнонаукові та спеціальні.

Базисним для проведення наукового дослідження є діалектичний метод пізнання процесів та явищ. Значений підхід дає можливість вивчати процеси і явища шляхом визначення закономірності постійного їх розвитку, існуючих взаємозв'язків з урахуванням переходу кількісних змін у якісні, аналізу протиріч, притаманних об'єкту дослідження. За визначенням М. Поппера діалектика (в сучасному, головним чином гегелівському, сенсі терміну) — це теорія, згідно з якою щось — зокрема, людське мислення, — у своєму розвитку проходить так звану діалектичну тріаду: теза, антитеза і синтез. Процес дослідження починається із генерування «тези», результатом критичного аналізу якої є «антитеза». Компромісним рішенням боротьби тези і антитези стає синтез, який у свою чергу перетворюється на тезу і за умови своєї недосконалості

спричинює виникнення антитези. Тобто, відбувається постійний рух вперед, розвиток [22, с. 118–138]. Визнаючи корисність такого триєдиного підходу К. Поппер, звертає увагу на недоліки діалектичного методу і стверджує, що його використання може призвести до нівелювання критичного осмислення процесів та явищ. Однак, професор А.В. Решетніченко зазначає, що діалектика не може бути ні істинною, ні тим більш продуктивною, якщо її позбавлять головної методологічної вимоги — єдності, цілісності та неподільності всіх базових пар протилежностей як вихідних одиниць пізнавальної діяльності [25]. Отже, важливим аспектом застосування діалектичного методу є поєднання його із системним підходом.

Видатний економіст, що здійснив значний доробок у питання інструментарію дослідження економічних процесів та явищ І.В. Попович зазначав, що системний підхід вимагає виявлення сутності явища та процесу як самостійних систем певного порядку, що володіють різноманітністю структури зв'язків з економічними підсистемами, системою та середовищем; розробки синтетичних і аналітичних показників, що характеризують кількісну сторону явищ і процесів у нерозривному зв'язку з їх якісною визначеністю; вивчення законів, закономірностей і тенденцій їх розвитку на основі відбору і перетворення інформації; складання моделей розвитку явищ і процесів з урахуванням динамічності економічної системи, з економічною їх обґрунтованістю. Такий комплексний підхід — характерна ознака сучасних досліджень [21].

Поняття «загальна теорія систем» було розроблено біологом Л. фон Берталанфі у ХІХ ст. в межах природничих наук і поступово трансформувалось міждисциплінарне вчення і є наразі провідною методологією при проведенні будь-якого дослідження. Такі дослідники як І.В. Блауберг та Э.Г. Юдин визначають системний підхід як напрям методології спеціальнонаукового пізнання і соціальної практики, основу яких становить дослідження об'єктів як систем. Цей підхід сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках і виробленні ефективної стратегії їх вивчення. Специфіка методології системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, механізмів його функціонування, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх єдиною теоретичною основою [4]. Системний підхід варто розглядати як методологію, що знаходиться на етапі становлення. Свідченням цього факту є формування в її межах нових наукових па-

радигм. Однією із них є такий концептуальний напрям, як синергетика. Теорія синергії була розроблена Г. Хакеном у 1969 р. Згідно з цим вченням сума ефектів кожної окремої частини, елемента системи буде меншою, ніж сумарний результат ефектів при їх взаємодії. В межах проблемного поля синергетики розглядається питання холізму — співвідношення частин з цілим [6]. Тобто, прояв синергетичного ефекту.

Підхід до вивчення процесів і явищ на принципах холізму є протилежним по відношенню до традиційного способу мислення. Так, доктор філософії Дарлін Д. Коллінз стверджує що для достовірного розуміння об'єктивної реальності необхідним є застосування цілісного підходу [32]. Синергізм та холізм тісно пов'язані із поняттям емерджентності, який у перекладі із англійської означає виникнення, поява нового та тлумачиться як явище неочікуваного виникнення нової, вищої якості, які неможливо передбачити на основі аналізу наявних тенденцій розвитку чи зміни кількісних параметрів системи.

На окрему увагу заслуговує ретроспективний аналіз, який досить часто використовується у процесі економічних досліджень. За визначенням І.В. Поповича історичний метод дослідження зводиться до вивчення всіх явищ і процесів у динаміці розвитку, становленні конкретного етапу розвитку суспільства [21]. Вирізняють такі прийоми в межах ретроспективного методу як періодизація, історичне моделювання, історична деталізація та ін.

З метою визначення резервів підвищення ефективності кормовиробництва та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання використовують різні прийоми і методи економічного аналізу: від простих, таких як порівняння, обчислення середніх та відносних величин, побудова таблиць і графіків, до більш складних, які дають змогу дослідити причинно-наслідкові зв'язки: індексний метод, групування, прийоми елімінування: засобами ланцюгових підстановок, відносних різниць, абсолютних різниць та ін. [9]. Формалізація проведення дослідження зумовлює дедалі більше поширення і застосування математичних та статистичних методів і прийомів. Такі методи використовують як при збиранні аналітичної бази дослідження, так і при її аналізі. До них відносять метод середніх та відносних величин, метод групування, прийом індексного аналізу, балансовий метод регресійного та кореляційного аналізу, моделювання тощо.

Оцінка закономірностей ринкових процесів, зв'язків між факторними та результуючими показниками з метою визначення резервів проводиться з використанням кореляційного аналізу. На практиці часто поєднують кореляційний та регресійний аналізи, проте необхідно зазначити, що завдання цих методів різні. Так, регресійний аналіз визначає форму зв'язку, а кореляційний аналіз визначає тісноту зв'язку [2]. Сутність кореляційно-регресійного аналізу зводиться до встановлення математичного рівняння або, іншими словами, моделі, яка демонструє зв'язки між факторами $(x_1, x_2, \dots, x_n)$ та результативним показником (y) , а також показників, що показують тісноту зв'язку — коефіцієнт кореляції. У випадку лінійної форми зв'язку рівняння регресії має вигляд:

$$y = x_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n,$$

де $a_1, a_2, \dots, a_n$ — коефіцієнти регресії.

Отже, при відомому числовому значенні зміни результативного показника та відповідного факторного, можна встановити розмір впливу останнього на величину результату [17;18]. В умовах загальної інформатизації та високого рівня обчислювальної техніки існують можливості використання методів математичної статистики, економетричного моделювання та інших дослідницьких прийомів [12;15;21;27].

Економіко-математичні методи використовують для розв'язання оптимізаційних задач, що дає змогу розв'язати проблему вибору виробництва тих видів продукції (кормів), які мають найбільші резерви росту та виробництво яких є економічно ефективним і доцільними. Оптимізаційні задачі, де цільова функція є лінійною функцією незалежних змінних, а умови, що визначають допустимі значення цих змінних, мають вигляд лінійних рівнянь і нерівностей, відносять до задач лінійного програмування:

$$z = \kappa_1 x_1 + \kappa_2 x_2 + \dots + \kappa_n x_n,$$

де: $\kappa_1, \kappa_2, \dots, \kappa_n$ — константи; $x_1, x_2, \dots, x_n$ — змінні; n — довільне натуральне число.

Широковідомим методом розв'язання задач лінійного програмування є симплекс-метод, що використовується для вирішення задач, в яких, як правило, слід знайти максимум цільової функції, коли всі основні змінні x_j невід'ємні та обмежені системою нерівностей, що має знак $\leq$ [7;11;16;19].

Під впливом посилення інтеграційних процесів відбувається формування так званого глобального ринку. Сфера кормовиробництва не є виключенням. Отже, важливим є визначення позиції вітчизняних кормовиробників на світовому ринку. Для досягнення зазначеної мети використовують спеціальний

методичний інструментарій. Проте, особливе значення для розвитку ринку кормів України має відпрацювання методичного підґрунтя його аналізу в межах національної економіки, тобто проведення внутрішньогалузевого аналізу.

М. Портер акцентує увагу на важливості початку галузевої діагностики із характеристики варіантів стратегій всіх основних конкурентів за вказаними стратегічними напрямками. Це дає можливість виділити в галузі стратегічні групи, що являють собою групи фірм з однаковими чи подібними варіантами стратегії. У галузі може бути лише одна стратегічна група, якщо всі фірми проводять по суті одну і ту ж стратегію. Інша крайність – кожна фірма може представляти самостійну стратегічну групу. Однак, як правило, є невелика кількість стратегічних груп, що мають суттєві відмінності в стратегії фірм галузі [23].

На основі виокремлення стратегічних груп доцільно побудувати їх графічне відображення у вигляді карти. Також М. Портер наголошує на необхідності детального аналізу п'яти основних конкурентних сил з метою обґрунтування та розробки бізнес стратегії для суб'єктів ринкових відносин [24]. Трансформації, що відбуваються в кормовиробництві і супутніх галузях, значимі для стратегії, якщо простежується їхній вплив на фактори, що лежать в основі п'яти конкурентних сил. В іншому випадку ці зміни важливі тільки в тактичному плані. Найпростіший підхід до аналізу еволюції полягає в постановці наступних питань. Чи відбуваються в галузі будь-які зміни кожного елемента її структури? Зокрема, призводить якась тенденція в галузі до зниження або підвищення бар'єрів мобільності; до посилення або ослаблення відносної влади покупців або постачальників? Якщо подібні питання в систематизованому вигляді ставляться у відношенні всіх конкурентних сил і лежать в їх основі економічних причин – в результаті буде отримана картина, що відображає суттєві проблеми еволюції галузі. Такий конкретно галузевий підхід є стартовим етапом, однак він може виявитися недостатнім, оскільки не завжди ясно, які галузеві тенденції мають місце в даний момент і які зміни можуть відбутися в майбутньому.

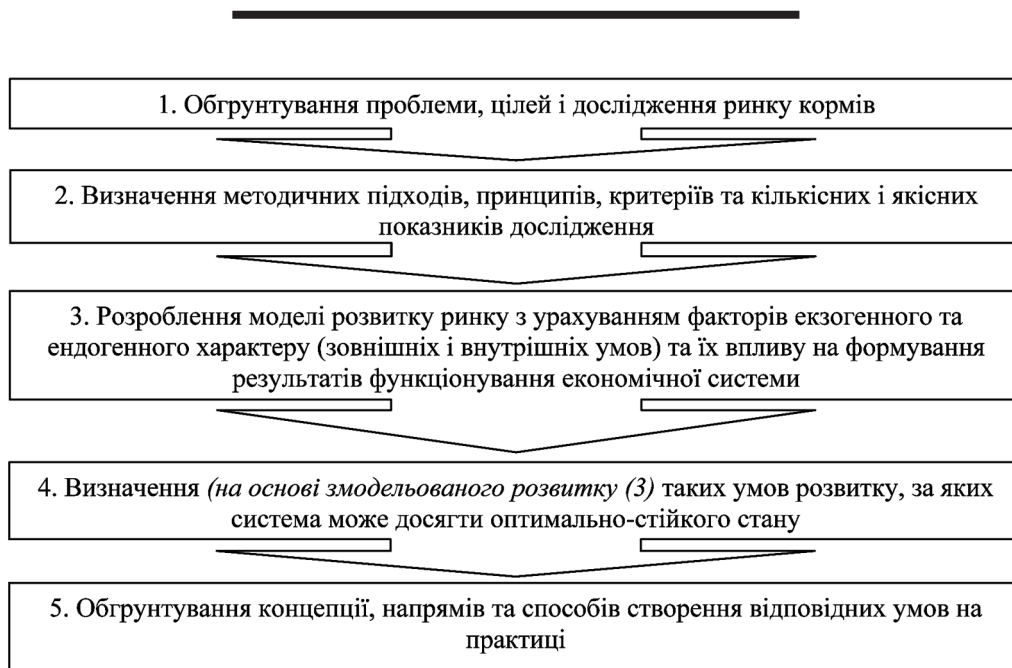
Враховуючи важливість прогнозування еволюції, бажано мати певні аналітичні інструменти, які допоможуть виявити модель ймовірних галузевих змін. Умови функціонування галузі з точки зору стратегічних наслідків найістотніше розрізняються по ряду основних параметрів: рівня концентрації;

ступеня зрілості галузі; інтенсивності міжнародної конкуренції у досліджуваному сегменті [23;24]. З метою обґрунтування перспектив розвитку ринку кормів необхідно здійснити поглиблений аналіз на основі визначених параметрів, що характеризують основні типи умов функціонування галузей, по кожному з яких визначені вирішальні аспекти структури галузі, найважливіші стратегічні проблеми, характерні стратегічні альтернативи та прорахунки. Для аналізу виділені п'ять найважливіших типів умов [23].

Важливим, хоча і дещо суб'єктивним, методом дослідження слід вважати експертне опитування, яке сприяє не лише визначенню якісних параметрів трансформацій, але й окреслює визначальні напрями розвитку. Необхідно враховувати методологічні рекомендації, запропоновані: У. Кендаллом, який пропонує побудувати матрицю відповідей та опиратися на найкращі; дещо подібне обґрунтовано Д. Блеком, за яким «найкращими» вважаються об'єкти, що не поступаються ні одному об'єкту відповідно до правила більшості; Маккельвом, який домінують ознакою вважає правило більшості; Кеменем-Слейтером, який, насамперед, не погоджується з умовою монотонності; Ж.Ш. де-Бором, з його обґрунтуванням необхідності будувати ранжируванні ряди, де кращим вважається вищий результат; Е. Цермелом з акцентуванням уваги на якісній компоненті, тобто на тому, що будь-якому об'єкту притаманна певна глибина і чим вона більша, тим кращий результат; А. Апінісом, за яким, якщо два об'єкти займають однакову позицію, то правильний результат вибирається навмання [30].

Особливості методологічних досліджень визначають стратегічні альтернативи розвитку суб'єктів (кормовиробництва) та ринку (кормів) в цілому. Наприклад, це стосується використання комплексу матричних методів. Концепція життєвого циклу галузі, якої дотримуються спеціалісти *ADL*, у своєму розвитку, як правило, послідовно проходить чотири стадії: зародження, зростання (або розвиток), зрілість, старіння (занепад). Головне теоретичне положення моделі *ADL/LC* полягає в тому, що і окремий вид бізнесу будь-якого суб'єкта господарювання може знаходитися на одній із зазначених стадій життєвого циклу, і, відповідно, його необхідно аналізувати саме у межах цієї стадії, а потім на основі отриманих даних розробляти стратегію розвитку. Зазначені положення стосуються також всіх інших матричних методів лише за винятком специфіки об'єкта та мети дослідження.

Для досягнення переваг над конкурентами та формування ефективних стратегій розвитку суб'єкти

Рис. 2. Методологічний аспект алгоритму дослідження ринку кормів (розробка автора)

господарювання повинні знати ринкову ситуацію, оцінювати рівень конкуренції та рівень власної конкурентоздатності за об'єктивними методиками. Комплексне маркетингове дослідження ринку являє собою систему вивчення незадоволених потреб покупця, проведення яких забезпечує ефективне прийняття всіх видів управлінських рішень щодо створення нових продуктів [20].

У результаті теоретичних досліджень можна визначити алгоритм необхідних наукових розробок та виділити п'ять основних етапів їх проведення (рис. 2).

Наведений алгоритм дослідження ринку певною мірою можна вважати парадигмою. У цьому контексті важливе значення має висунута Т. Куном концепція, згідно з якою вчений сприймає об'єкт свого дослідження не безпосередньо, а з допомогою парадигми, як виразом конкретної колективної свідомості наукового співтовариства, а також її ролі у формуванні методологічних стандартів. Суть питання полягає в тому, що достовірність отриманих в процесі досліджень результатів значною мірою визначається тим, як застосований метод відповідає методологічному стандарту. Останній виконує роль своєрідного методологічного фільтра. Причому наукову парадигму Т. Куна пропонується вважати методологічним взірцем, яка до того ж забезпечує загальне бачення предметної області [1, с. 143].

Системне і комплексне використання інструментарію методології синергетичності агроекономічної системи дасть можливість розв'язати ряд гострих проблем аграрного сектора, оскільки прогнози

оцінки розвитку ситуації у сільському господарстві не втішні. Якщо країна розвивається за рахунок лише відновлення великотоварного виробництва в аграрному секторі та перерозподілу трудових ресурсів на користь їх кількісного зростання у несільськогосподарських секторах, це призводить до трудової міграції, концентрації бідності в сільській місцевості, сприяє поглибленню розриву в рівні доходів між містом і селом, що зумовлює політичну напруженість і нестабільність в економічному розвитку. Досягнення цілей економічного зростання за рахунок сільського господарства базується на засадах сільського розвитку, дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, орієнтованого на внутрішні продовольчі ринки. Динамічний сільський розвиток може забезпечити економічне зростання на основі підвищення доходів широких верств населення, сприяти значному скороченню сільської бідності. Наочним практичним доказом ролі сільського господарства як основного інструмента скорочення бідності. Світовий банк показовим вважає приклад Китаю, де стрімке зростання дрібнотоварного аграрного виробництва за 20 років сприяло зниженню сільської бідності з 53 % в 1981 р. до 8 % у 2001 р. [31]. Зазначені теоретико-методологічні особливості стануть підґрунтям для емпіричних досліджень.

Висновки і пропозиції. Узагальнення результатів теоретичних досліджень дає можливість зазначити:

1) методологічним підґрунтям вивчення питань становлення й розвитку ринку кормів та його економічних суб'єктів має бути системний підхід.

Досліджується дві визначальні системи, *по-перше*, процес формування та розвитку ринку кормів, а, *по-друге*, ринкові суб'єкти господарювання, іншими словами стейкхолдери (сукупність зацікавлених суб'єктів у розвитку відповідної сфери), до яких відносять: а) виробників усіх видів кормів; б) суб'єктів обслуговуючої інфраструктури; в) державу, як головного регулятора ринкових відносин; г) кінцевих споживачів;

2) необхідною умовою дослідження є врахування кількісних та якісних характеристик недосконалого глобального і національного інституційного середовища, ряду інших факторів ендогенного та екзогенного походження, таких як природно-біологічні, що визначають потенціал кормової бази; соціально-демографічні, що розкривають рівень компетенцій та знань; організаційно-економічні, що обумовлюють фінансове підґрунтя розвитку та можливість самокапіталізації суб'єктів кормо виробництва;

3) принципово важливим у методології дослідженні, з емпіричної точки зору, є прогнозований та передбачуваний цілеспрямований вплив на ринок та його суб'єктів, метою якого є стійкий розвиток системи який би відповідав критерію оптимальності.

Використані джерела

1. *Ананьин О.И.* Экономическая наука в зеркале методологии / О. И. Ананьин // Вопросы философии. — 1999. — № 10. — С. 135—149.
2. *Баскаков А.Я.* Методология научного исследования / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. — К.: МАУП, 2002. — 213 с.
3. *Білуха М.Т.* Методологія наукових досліджень: підручник / М. Т. Білуха. — К.: АБУ, 2002. — 480 с.
4. *Блауберг И.В.* Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. — М.: Наука, 1973. — 129 с.
5. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азриляна. — М., 1995. — 674 с.
6. *Борщук Є.М.* Системний підхід і синергетика [Електронний ресурс] / Є. М. Борщук. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/21_1/344_Bor.pdf.
7. *Бродський Ю.Б.* Інформатика і системологія: навч. посіб. / Бродський Ю. Б., Желябовський В. М., Загородній Ю. В.; за ред. Л.В. Князевої. — Житомир: ДАУ, 2002. — 188 с.
8. *Ганін В.І.* Методологія соціально-економічного дослідження / Ганін В. І., Ганіна Н. В., Гурова К. Д. — К.: Центр навч. літ., 2008. — 224 с.
9. Економічний аналіз: навч. посіб. / [Болух М. А., Бурчевський В. З., Горбаток М. Г. та ін.]; за ред. М.Г. Чумаченка. — [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. — К.: КНЕУ, 2003. — 556 с.
10. *Єріна А.М.* Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / Єріна А. М., Захожай В. Б., Єрін Д. Л. — К.: Центр навч. літ., 2004. — 212 с.
11. *Єріна А.М.* Статистичне моделювання та прогнозування: навч. посіб. / Єріна А. М. — К.: КНЕУ, 2001. — 348 с.
12. *Иванюков Ю.П.* Математические модели в экономике / Ю. П. Иванюков, А. В. Лотов. — М.: Наука, 1979. — 304 с.
13. *Кішак І.Т.* Розвиток і підвищення ефективності кормо-виробництва в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / І. Т. Кішак. — Миколаїв, 2008. — 39 с.
14. *Ковальчук В.В.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. / В. В. Ковальчук, Л. М. Моїсєєва. — [2-е вид., перероб. і доп.]. — К.: Професіонал, 2004. — 208 с.
15. *Кравченко Р.Г.* Экономико-математические методы в организации и планировании сельскохозяйственного производства / Кравченко Р. Г. — М.: Колос, 1973. — 228 с.
16. *Крушевський А.В.* Довідник по економіко-математичним моделям і методам / Крушевський А. В. — К.: Наукова думка, 1992. — 208 с.
17. *Мармоза А.Т.* Методические разработки к практическим занятиям по математической статистике для студентов экономического факультета / Мармоза А. Т. — Житомир: ЖСХИ, 1986. — 118 с.
18. *Мармоза А. Т.* Практикум з теорії статистики / Мармоза А. Т. — К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. — 344 с.
19. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве / под ред. А. М. Гатаулина. — М.: Агропромиздат, 1990. — 432 с.
20. *Міт'яєва Т.Л.* Сегментація як метод вивчення незадоволених потреб споживача на ринку продуктів швидкого харчування [Електронний ресурс] / Т. Л. Міт'яєва. — Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2011_31_2/Mityaev.pdf.
21. *Попович И.В.* Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: [учеб. пособие для студентов с.-х. вузов по эконом. спец.] / Попович И.В. — [4-е изд., перераб.]. — М.: Экономика, 1982. — 216 с.
22. *Поппер К.* Что такое диалектика? / К. Поппер // Вопросы философии. — 1995. — № 1. — С. 118—138.
23. *Портер М.* Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов / Портер М.: пер. с англ., науч. ред. О. Нижельской. — [изд. 2-ое, перераб. и доп.]. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 454 с.
24. *Портер М.* Стратегія конкуренції / Портер М. — К.: Основи, 1997. — 390 с.
25. *Решетніченко А.В.* Методологічна роль діалектичних тезаурисів [Електронний ресурс] / А. В. Решетніченко. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2010_4/F-3.pdf.
26. *Романчиков В.І.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Романчиков В. І. — К.: Центр навч. літ., 2007. — 254 с.
27. *Турчин В.М.* Математична статистика / Турчин В. М. — К.: Академія, 1999. — 256 с.
28. *Философский словарь.* — М.: Политиздат, 1968. — 124 с.
29. *Шиян Д.В.* Напрями оновлення методології досліджень в економічній науці / [Електронний ресурс] / Д. В. Шиян. — Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.1/342.pdf>.
30. Экспертные оценки в социологических исследованиях / [Крымский С. Б., Жилин Б. Б., Паниотто В. И. и др.]; отв. ред. С.Б. Крымский. — К.: Наук. думка, 1990. — 320 с.
31. *Новий курс: реформи в Україні. 2010—2015.* Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
32. *Collins Darlene D.* Holistic Approach to Business: A New Paradigm for Prosperity [Electronic resource] / Darlene D. Collins. — Access mode: <http://www.alliedperformance.com/uploads>.